

רדיפת התלמוד והצנזורה

התורה אסון לאומי גדול מאין כמוהו. רבי מאיר מרוטנברג אף כתב קינה "שאלו שרופה באש" על שריפת התלמוד, והיא נאמרת עד היום בסדר הקינות לתשעה באב. הגזרות על הכחדתו המוחלטת של התלמוד לא התפשטו בכל אירופה הנוצרית. בחצי האי האיברי, דרך משל, היתה המדיניות רק למחוק מתוך ספרי התלמוד דברים שנחשבו פוגעים בנצרות. אף דעתם של שליטי הכנסייה לא היתה אחת בנושא זה. ועידת הכנסייה בבאזל בשנת 1431 חזרה ואישרה את האיסור החמור על התלמוד. אולם לעומתה היו גם דעות אחרות. בשנת 1509 ניסה המשומד פפרקורן להסית את שלטונות הכנסייה לשרוף את התלמוד בארצות שתחת שלטונו של קארל החמישי מלך גרמניה וספרד. אז קם להגנת התלמוד המלומד הנוצרי רייכלין השפיעו. האפיפיור לאו העשירי התיר בשנת 1520 להדפיס את התלמוד. ואכן במשך עשרות שנים נדפסו כמה וכמה מהדורות של התלמוד. אולם תקופה זו לא ארכה. בעקבות התגברותה של תנועת הקונטר-רפורמציה ועקב הלשנתם של משומדים אחדים פקד האפיפיור יוליוס השלישי לשרוף את התלמוד בשנת 1553. בשריפה זו של התלמוד בארצות איטליה השונות הושמדו כנראה עשרות אלפי טפסים של תלמוד. גזירה זו על התלמוד הומתקה על ידי ועידת הכנסייה בטרנט (1564), כאשר התיר פיוס הרביעי את התלמוד, בתנאי שימחקו מתוכו את הקטעים הפוגעים באמונה הנוצרית.

בעקבות החלטה זו הודפס התלמוד בבאזל, בהוצאה שהיתה מבוקרת על ידי נזירים קאתוליים, הוצאה שהיתה אחת הקיצוניות ביותר מבחינת העיוות והמחיקות של קטעים בתלמוד. אפילו הוצאה מצונזרת זו לא השביעה את רצונה של הכנסייה. בבולה משנת 1592 אסר קלמנס השני באורח סופי את החזקת התלמוד ולימודו בכל שם ובכל נוסחה. גזירה זו לא פשטה בכל העולם הנוצרי, הואיל וחלקים רבים של אירופה (הארצות הפרוטסטנטיות והארצות שתחת שלטון רוסיה ותורכיה) לא עמדו תחת מרות הכנסייה. אולם גזירה זו קיבלה תוקף מרובה בחלקים גדולים של איטליה. יהודי איטליה ניסו אמנם להערים בצורות שונות על איסור זה, והדרך הנפוצה ביותר היתה בלימוד ספר "עין יעקב" הכולל את חלק האגדה שבתלמוד, ולימוד ספר ההלכות של ר' יצחק אלפסי הכולל הרבה מחלקי ההלכה שבתלמוד, אשר על ידי צירופם יחד מגיעים ללימוד רובו של התלמוד. לאחר שאף הספר "עין יעקב" נאסר שינו שמו ל"עין ישראל". גזירה זו על התלמוד, שהלכה ונתחזקה, היתה ללא ספק גורם מכריע בחיי הרוח של יהדות איטליה. אפשר לראות בתקופה זו את תחילת שקיעתה של התרבות היהודית באיטליה, שממנה למעשה

חכמי ישראל ראו בתורה שבעל-פה, במשנה ובתלמוד, את המיוחד והמצויין את עם ישראל. באחד המדרשים נאמר כי לעתיד לבוא יבואו אף אומות העולם ויטענו כי הן הן ישראל. אז יאמר הקדוש ברוך הוא: מי שהמסטורין שלי בידו, הוא ישראל באמת. ומהו מסטורין זה – זו המשנה. במאמר זה ובמאמרים רבים כיוצא בו הדגישו חכמי ישראל את החשיבות של התורה שבעל-פה מבחינת תפיסת יחודו של עם ישראל, כדבר שיש בו להגדיר את היהדות האמיתית. אותה השקפה עצמה כי התורה שבעל-פה היא מעוזה של היהדות היתה קיימת גם בעולם הנכרי, כאשר החל נתקל עם המציאות היהודית. במיוחד בלט הדבר בין הנוצרים. בדורות קדומים ביותר, במאות השביעית והשמינית כבר נעשו נסיונות לאסור על לימוד התלמוד, אלא שנסיונות אלה לא יצאו לפועל. במשך שנים רבות לא היתה אירופה המערבית מודעת לעולמו הרוחני הפנימי של עם ישראל, ובכלל היא לא תפשה את העוצמה שבהשפעות רוחניות ישירות ועקיפות על האומות. אולם ככל שהכנסייה הקאתולית החלה להחמיר כלפי אויביה שמבפנים, החלה בדיקה וחקירה גם לגבי ספרי היהדות, ובמידה רבה לגבי התלמוד. יש לשער כי חלק נכבד מההתייחסות זאת אפשר לייחס לחובתם של מומרים שונים. הללו יצאו להתמודד עם חכמי ישראל בוויכוחים פומביים. ויכוחים כאלה נערכו בכמה מקומות ובכמה דורות. המשומדים הללו היטב ידעו את ערכו של התלמוד לגבי היהודים. לפיכך היה חלק גדול מדברי השנאה וההשמצה שלהם מכוון אליו. היו אמנם משומדים שניסו להוכיח מתוך התלמוד את אמיתותה של הנצרות, אך נסיונות אלה לא עלו יפה. רבי משה בן נחמן, שהותר לו פעם אחת להתווכח בצורה חופשית עם משומד אחד, העיר בלגלוג כי אם היתה טענה זו שלו נכונה, כי אז היו חכמי התלמוד עצמם חייבים לעבור לנצרות. העובדה שהם נשארו ביהדותם היא הוכחה חותכת מאין כמוה לאפסותן של "הוכחות" לגבי הנצרות בתוך התלמוד.

כנגד זה שוכנעו כמה וכמה שליטים ורבי כנסייה באירופה כי התלמוד כולל חומר אנטי-נוצרי מרובה, ועל סמך הלשנות שונות פקדו למחוק מתוכו דברים שנאמרו בגנות הנצרות ובגנותו של ישו הנוצרי. הרדיפות כנגד התלמוד והחלטות אפיפיוריות שונות בנושא זה הגיעו לבסוף לנקודת משבר, שעה שבעקבות מריבות פנימיות בקהילה היהודית ועקב הפצרתם של משומדים אחדים נתן האפיפיור גרגור התשיעי פקודה לשרוף את ספרי התלמוד. הדבר אירע בפאריס בשנת 1240, ואחר כך עוד פעמים אחדות במשך המאה השלש עשרה (כגון לפי פקודתו של האפיפיור קלמנס הרביעי בשנת 1264). אז נשרפו אלפי ספרי תלמוד. דבר זה הטיל רושם מדכא מאוד על היהודים, אשר ראו בשריפת

לא קמה עוד. היתה זו דוגמה היסטורית מאלפת כי יהדות שאינה לומדת את התלמוד ואינה עוסקת בו נידונית לשקיעה רוחנית.

בארצות אירופה האחרות לא נגזרה גזרת השמדה כללית על התלמוד, אך ברוב המדינות היתה נטייה להמשיך בצנזורה של התלמוד. בדורות מאוחרים יותר הגניבו המדפיסים מעט מעט קטעים שנאסרו בשעתם על ידי הצנזורה, אולם למרות זאת מהדורות המופת של התלמוד עד ימינו הן מהדורות מצונזרות, שחסרים בהן קטעים רבים, ושיש בהן שינויים והוספות מעשי ידי הצנזור.

הוצאת התלמוד המצונזר של באזל היתה אב-טיפוס לצנזורה על ספרי התלמוד. הצנזור מחק ותיקן דברים, שלדעתו פוגעים בנצרות או באומות העולם, או שהם לדעתו ביטוי של אמונה טפלה ועוד כיוצא באלה. הצנזור של באזל, הנזיר מארקו מארינו, מחק קודם כל את התיבה האסורה "תלמוד" והכניס במקומה: גמרא, ש"ס, לימוד. בכל מקרה שנדפס בתלמוד "מין" (שכוונתו המקורית היא בעיקר לכיתות הגנוסטיות ורק במידה מעטה לנוצרים) תיקן ל"צדוקי" או ל"אפיקורס". כל מקום שנזכרה בו רומא בתלמוד, אף כי הכוונה היא ללא ספק למלכות רומי האלילית שונה או הוכנס במקומו "ארם" או "פרס". המלים "משומד" ו"כומר" היו אף הן בחזקת איסור ושוננו למלים אחרות. בעיה חמורה היתה לכל הצנזורים הזכרת המונח "גוי" או "נוכרי" בתלמוד. מלים אלה שוננו תמיד והוחלפו באחרות. פעמים גרם הדבר לשיבושים חמורים בהבנה במשך הדורות הבאים, שלא תמיד ידעו כי יד הצנזור היתה בביטוי זה. היה זמן שבמקום "גוי" כתבו "עכו"ם" שהוא ראשי תיבות של "עובד כוכבים ומזלות". אולם משומד אחד הודיע לשלטונות כי אף בקיצור זה יש חרוף כלפי הנצרות, משום ש"עכו"ם" יש להבין בראשי תיבות שמשמעם "עובד כריסטוס ומריה". לפיכך הוצרכו למצוא חילופים אחרים. המקובל ביותר היה החלפת "גוי" ב"כותי" ("שומרוני"), דבר שגרם להרבה טעויות, אך בדפוס באזל אף הורה הצנזור לכתוב "כושי" במקום גוי. מובן מאילו כי כל מקום שבו מצויה בתלמוד הערה של גנאי כלפי ישו או הנצרות בכלל היא נמחקה לחלוטין. אפילו שמו של ישו נמחק באורח עקיב מכל מקום, אפילו במקומות בהם לא היתה לכך כל משמעות שלילית. הצנזור של באזל אף החליט לנפות את התלמוד מכל מקום שיש בו לדעתו הגשמת האל,

וקטעים כאלה נמחקו או שוננו. כמו כן הושמטו לעיתים מן התלמוד אגדות תמוהות. במקרים מסויימים הוסיף הצנזור הערות ופירושים משלו בשולי הגליון. כך, דרך משל, לקטע בתלמוד האומר כי האדם בא לעולם בלא חטא הוא הוסיף "אמנם לפי אמונת הנוצרים הכל נולדים בעון אדם הראשון" וכיוצא באלה. גם קטעים שהצנזור חשב כי הם פוגעים בצניעות נמחקו על ידו מן התלמוד. צנזור זה שינה גם שינויים מסוג אחר, למשל, המאמר התלמודי "כל אדם שאין לו אשה אינו קרוי אדם" (יבמות סג, א) פגע בצנזור, שכלל נזיר קאתולי היה רווק, ולכן שינה את הביטוי ל"כל יהודי שאין לו אשה" ועוד שינויים כיוצא בזה. מסכת עבודה זרה לא הודפסה כלל משום שהיא דנה כולה בחגי הנוכרים וביחסים עמם.

אף על פי שמעט מעט השלימו בהוצאות תלמוד אחרות חלק מן ההשמטות הללו, הרי היו צנזורים אחרים בארצות אחרות שאף הם הכניסו את השינויים והעיוותים שלהם. ברוסיה למשל החליטו כי אין להזכיר "את יוון", שכן תרבותה הרוחנית של ארץ זו קשורה ונובעת מיוון. לפיכך השמיטו ושינו דברים גם כאשר נזכרת מלה זו. בין הצנזורים ברוסיה היו אף כאלה שהחליטו כי הביטוי "לשון יוונית" הוא ביטוי פוגע וקבעו במקומו "לשון עכו"ם". בורותם של צנזורים רבים גרמה לעיוותים של הבל, שאחדים מהם נכנסו למהדורות שונות של התלמוד. ומעשה באותו צנזור שקיבל הוראה לשנות בכל מקום את התיבה "מין" ולכתוב במקומה עכו"ם. כאשר נתקל בביטוי "מין קטניות" טרח ותיקן ל"עכו"ם קטניות". היו אף שינויים שנוצרו מטעמים זמניים שבפוליטיקה, כגון הוראה לצנזורה הרוסית בזמן מלחמת רוסיה-תורכיה שבמקום המלה "גוי" יש לכתוב דווקא "ישמעאל", דבר שהוליד אף הוא שרשת של שינויים מגוחכות.

מובן כי התלמוד לא היה הספר היחידי שנפגע על ידי פעולתה המשחיתה של הצנזורה. ברם, בשל היקפו הגדול של הספר, ובשל אלפי השינויים שנעשו בו במשך דורות לא הצליחו לבער את כל השינויים הללו אף ממהדורות שנדפסו בארצות שהיו חופשיות מהשגחה כעין זו, ודפוס הצילום הנציח רבים מן השיבושים והמחיקות הללו. רק במהדורות אחרונות של התלמוד הנדפסות בימינו מנסים לשוב ולהחזיר לתלמוד את תבניתו המקורית, שהיתה לו לפני שנעשו בו כל אותם "תיקונים" לסוגיהם.

[מתוך: התלמוד לכל, הרב שטיינזלץ]